

Rəhimova M.S.*

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2025.78.76-89
UOT: 341.01**Sağlam və davamlı ətraf mühit kontekstindən
layiqli həyat hüququna baxış**

Xülasə: İnsan rifahı maddi aləmin təmizlik meyarları ilə çərçivələnir, ətraf mühitin çirklənməsi isə insanlar arasında bərabərsizliyi artıran əsas faktorlardan hesab olunur. İqlim dəyişikliyi fonunda sosial dayanıqlığın gücləndirilməsi – hava, su, qida, sanitariya ilə bağlı insan hüquqlarına riayət olunması prioritet istiqamətlərdəndir. Məhz buna görə, ətraf mühit və insan hüquqlarının bərabərlik, ədalət, məsuliyyət prinsiplərinə əsaslanaraq qarşılıqlı surətdə təhlil olunmalı, ətraf mühitin çirklənməsi davamlı inkişaf aspektindən indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə həll edilməlidir. Məqalə boyu irəli sürülən bütün arqumentlər sağlam və dayanıqlı ətraf mühit hüququnun insanların layiqli həyat səviyyəsinə təsiri istiqamətində əsaslı səbəblərlə təsdiq edilir. Xüsusən də, ətraf mühit hüququnun özündə layiqli su, adekvat qida, təhlükəsiz hava, informasiya əldə etmək, təhsil və s. təməl hüquqları birləşdirərək kompleks sistem əmələ gətirdiyi, lakin bu sistemin özünün də layiqli həyat hüququnun yarım sistemi olduğu fikri iddia edilir. Nəticə bölməsində haqlı olaraq müəllif tərəfindən şagird və tələbələrin bu sahədə biliyinin möhkəmləndirilməsi və gender həssaslığı, iştirak, şəffaflyq, hesabatlılyq, ədalət və davamlılyq prinsiplərinə uyğun olaraq sağlam ətraf mühit hüququ ilə ölkənin təhsil siyasəti arasında əlaqəni dərinləşdirilməsi məqsədilə “Ekoloji Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”nun qəbul olunması təklif edilir.

Açar sözlər: layiqli həyat hüququ; sağlam ətraf mühit hüququ; ekologiya; informasiya əldə etmək hüququ; insan hüquqlarının yaşıllaşdırılması; iqlim dəyişikliyi; nəsillərarası ədalət; fors-major hallar.

I. Giriş

Müasir dövrdə ətraf mühitlə bağlı narahatlıqlar insan mənafeyinə toxunan hallar sırasında ilklərdəndir. Çünki insan rifahı birbaşa olaraq maddi aləmin təmizlik meyarları ilə çərçivələnir. Sağlam ətraf mühit dedikdə – insanlar üçün təmiz hava, adekvat su, təhlükəsiz iqlim, davamlı şəkildə istehsal olunan qida və zəhərli kimyəvi maddələrin təsirindən azad aləm nəzərdə tutulur. Bu vəziyyətin təminatı həm ayrı-ayrı şəxslərdən, həm dövlətlərdən, həm də beynəlxalq mexanizmlərdən müvafiq fəaliyyət tələb edir. Əks halda, sadalanan resursların çirklənməsi və tükənməsi arzuolunmaz nəticələrə səbəb ola bilər. Ətraf mühitin çirklənməsinə təsir edən başlıca hallar sırasında iqlim dəyişikliyi, əhalinin sıx cəmləşdiyi şəhərlərdə ekologiya pozulması, təbiətin kor-təbii istismarı, insanların səbəb olduğu fəlakətlər, sənaye qəzaları, zəlzələlər, daşqınlar, digər təbii fəlakətlər, suyun çirklənməsi, torpağın eroziyası və s. kimi təbiət hadisələri qeyd olunur. Bununla belə, Çernobıl və Fukuşimada nüvə silahlarının səbəb olduğu fəlakətlər, Almaniyanın Qara

* Rəhimova Mələkxanım Seyfulla qızı - BDU Hüquq fakültəsi İnsan hüquqları və İnformasiya hüququ UNESCO kafedrasının müəllimi (Azərbaycan). E-mail: melek.rahimovaff@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-3879-361X>

Məşə ərazisində ağacların turşu yağışından məhv olması, İspaniyanın cənubunda təsadüf edilən səhralaşma, Özbəkistanda Aral dənizinin quruması, Türkiyədəki İlisu su bəndi layihəsi kimi hadisələr və s. isə birbaşa insanların iqtisadi fəaliyyətlərlə əlaqədar və ya öz mənafeləri naminə ətraf mühitə vurduqları zərərin nümunəsidir [7].

Bütün bu hallarda insan təhlükəsizliyinin təmin olunmaması və münasibliyin gözlənməməsi insanların yaşamaq, fiziki və psixi sağlamlıq standartları hüquqları kölgə altına alır. Məhz buna görə də, hər iki məhfumun (ətraf mühit və insan hüquqları) bərabərlik, ədalət, hüquq və məsuliyyət prinsiplərinə əsaslanaraq qarşılıqlı surətdə təhlil olunması məqsədə müvafiqdir.

İnsan hüquqları ətraf mühitin keyfiyyəti ilə əlaqəli olsa da, ekoloji zərərlərin tam spektrindən, o cümlədən təbiətə vurulan zərərdən hərtərəfli müdafiənin təminatı səbəbindən sağlam ətraf mühit hüququ unikal xarakterə malikdir [17, s. 7]. Bununla belə, o insan həyatının, rifahının və ləyaqətinin qorunmasının başlıca şərtidir.

Ətraf mühitin çirklənməsi halları müxtəlif regionlar üzrə müxtəlif səpkidə və fərqli şəkildə cərəyan edə bilər, inkişaf etmiş ölkələrdə məsələ müəyyən qədər tənzimləndiyi halda, müvafiq vəziyyət inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki əhəlinin vəziyyətini daha da kəskinləşdirir. Son zamanlar insanlar arasında bərabərsizliyi artıran əsas faktorlardan hesab olunan ətraf mühitin çirklənməsi davamlı inkişaf aspektindən indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi naminə həlli labüd məsələlər sırasındadır. Buna görə də, çox gec olmadan insanlar arasında bərabərliyi tarazlayacaq “nəsillərarası məsuliyyət və ədalət” və ya “iqlim ədaləti” strategiyasının tətbiqinə başlanılmalıdır.

Fikrimizcə, məqalə üzrə tətqiqə ekologiya və onunla əlaqədar meydana gəlmiş hüquq münasibətlərinin təhlilindən başlanılmalıdır. Ekologiya yunan sözü olub, onkos – ev, yaşayış yeri və loqos – elm mənasını ifadə edərək canlı orqanizmlər və onların birliklərinin öz aralarında və onlarla ətraf mühit arasında münasibət haqqında elmdir [31, s. 23]. Müvafiq sahədə mövcud olan hüquq subyektləri arasında yaranmış münasibətlər isə hüquqi aspektdən beynəlxalq ekologiya hüququnun köməyi ilə tənzimlənir. Beynəlxalq ekologiya hüququ – ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan istifadə olunması ilə bağlı beynəlxalq (publik) hüquq subyektləri arasında yaranan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının sistemidir [3, s. 59]. Hansı ki, bu normalar vasitəsi ilə həyata keçirilən beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə iki əsas məsələyə yönəlmişdir: 1) Ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması; 2) təbii resurslardan rəşional istifadənin təmin edilməsi [2, s. 618-621]. Müəlliflər ekologiya hüququnun predmetinə təbiət obyektləri və ehtiyatları üzrə mülkiyyət münasibətlərini, təbiət ehtiyatlarından istifadə üzrə, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə, təbiət ehtiyatlarından istifadə üzrə və fiziki və hüquqi şəxslərin ekoloji hüquqlarının və qanuni maraqlarının müdafiəsi üzrə ictimai münasibətləri aid edirlər [5, s. 32].

Müvafiq problemlərin həlli məqsədilə XX əsrin axırlarında ümumi təhlükəsizlik sisteminin komponentlərindən biri kimi yeni termin olan Ekoloji təhlükəsizlik yaradıldı, hansı ki o özündə məhz insanların təbiətdəki təhlükəsizliyini ehtiva edirdi [3, s. 59].

II. Sağlam ətraf mühit hüququ və insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsi

Meksika Ali Məhkəməsi sağlam ətraf mühit hüququnu şərh edərkən onu iki ölçüdə qiymətləndirir və onlardan hər hansı birinin pozulması halını insan hüquqlarının tapdanması kimi müəyyənləşdirir: 1) o cəmiyyətə və insan hüquqlarına göstərdiyi xidmətlərdən asılı olmayaraq təbiətin obyektiv, daxili dəyərini nəzərdən keçirir; 2) təbiətin antroposentrik dəyərini və onun digər insan hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqəsini müəyyən edir [26, s. 43]. Kolumbiyanın Ali Məhkəməsi 2016-cı ildə Atrato çayı hövzəsində yerli xalqların sağlam ətraf mühit hüququnu [25],

Kosta Rika Ali Məhkəməsinin Konstitusiya Palatası 2023-cü ildə köpək balığı üçün balıq ovuna icazə verən qaydanı ləğv etmək üçün sağlam ətraf mühit hüququna istinad etdi [30], İndoneziya Ali Məhkəməsi 2023-cü ildə Cakartada havanın keyfiyyətini yaxşılaşdırma bilməməklə sağlam ətraf mühitə dair konstitusiya hüququnu pozduğu qənaətinə gələn aşağı instansiya məhkəməsinin qərarını qüvvədə saxladı, Norveç məhkəməsi 2024-cü ildə sağlam ətraf mühitə dair konstitusiya hüququnu pozması səbəbiylə dənizdə neftin kəşfiyyatı üçün verilən icazələri ləğv etdi [18]. Bütün bu hallar sağlam ətraf mühitin unikal hüquq olduğu və insan hüquqları ilə ayrılmaz bağlarla bağlı olduğunu sübut edir.

Bəs sağlam və davamlı ətraf mühit hüququ özündə hansı aspektləri birləşdirir? Bu sualın cavabının müəyyənlişdirilməsi həm də sağlam ətraf mühit hüququnun daxili elementlərini müəyyən edir. Belə ki, sağlam ətraf mühit hüququna aşağıdakılar daxildir:

1) Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq – insanları əhatə edən aləmin (hava, torpaq), insanların istehlak etdiyi nemətlərin (su, qida), habelə mövcud təbiətin (dəniz, meşə, dağlar) təmiz, təhlükəsiz, heç bir təsirə uğramadan və insanlar üçün yararlı olmasında ifadə olunur. İnsanların rifah halı, indiki və gələcək nəsillərin mənafeyi yalnız belə mühitdə təmin oluna bilər.

2) Sağlam ətraf mühit barədə məlumat almaq – Ətraf aləmin real vəziyyəti, çirklənmənin və ətraf mühitin deqradasiyasının digər formalarının insan rifahına mənfi təsirləri, mövcud təhlükələr barədə məlumat almaq insanların ən təbii haqlarından hesab olunur. Qeyd olunur ki, insanlar planetin ekoloji böhranları barədə dövlətin mövcud elmi resursları vasitəsilə məlumatlandırılmalıdır [24]. Bundan başqa, informasiya əldə etmək və İnternet əlyətərilliyi hüquqları çərçivəsində şəxslərin ətraf mühit barədə məlumatlara çatımlılığı təmin olunmalıdır.

4) Ekoloji ədalətin təmin edilməsi - Hər kəsin qanunla müəyyən edilmiş hallarda və şərtlərdə ətraf mühitə zərərli olan hərəkətləri ləğv etmək məqsədi ilə qanuni tədbirlər görmək, habelə ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini tələb etmək hüququ vardır. Müvafiq müddəa Anqola dövlətinin Konstitusiyasında da öz əksini tapmışdır [19]. Belə ki, Sağlam ətraf mühit hüququ iqlim dəyişikliyi və digər ekoloji məsələlər üzrə məhkəmə çəkişmələri və ekoloji hüquqi presedentlərin müəyyən edilməsi əsasdır.

3) Sağlam ətraf mühit sahəsində marifləndirmə – Müvafiq sahədə maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi ən vacib məsələlərdən biridir. Fikrimizcə, heç kəs ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükə törədə və ya zərər vura bilməz [1] dedikdə, əslində, mövcud çərçivədə şəxslərin törətdikləri əməl və səbəb ola biləcəkləri təhlükələr barədə məlumatlandırılması da göz önünə götürülməlidir. Ayrıca, bu punkt özündə həm də ətraf mühit və insan hüquqları üzrə təhsilin təşviqini ehtiva edir. Uşaq Hüquqları üzrə 1989-cu il Konvensiyasının 29-cu maddəsinin 1-ci bəndinin “e” yarımbəndində göstərilir ki, İştirakçı dövlətlər uşaqların təhsilinin təbii mühitə hörmət ruhunda inkişafa yönəldilməsi istiqamətində razılığa gəlirlər [15]. Müvafiq nümunədən başqa, bir sıra dövlətlərin qanunvericilik sistemində insan hüquqları və ekoloji təhsil sahəsində normaların daxil edildiyinin də şahidi oluruq. Bunların sırasında 1999-cu il tarixli Braziliyanın Milli Ekoloji Təhsil Siyasəti Aktı, Cənubi Koreyanın 2008-ci il tarixli Ətraf Mühitin Təhsilinin Təşviqi Aktını qeyd edə bilərik. Hətta məzkur düşmənlərimiz ermənilər belə 2000-ci ildə Əhalinin ekoloji təhsili haqqında Ermənistan Qanunu qəbul etmişlər.

Müvafiq hüququn çiçəklənmə dövrü 2022-ci ilə təsadüf edir. Həmin ilin 28 iyul tarixində BMT Baş Assambleyası tərəfindən sağlam ətraf mühit hüququnun universal norma kimi tanınması istiqamətində Qətnamə qəbul olundu və insanın təmiz, sağlam və davamlı ətraf mühitə olan hüququ dünya ictimaiyyəti tərəfindən rəsmi olaraq tanındı [27].

Maraqlısı odur ki, bu hüquqa həmin dövrə qədər mövcud olan beynəlxalq sənədlər və ya normalar arasında rast gəlinmir, sadəcə onun müəyyən aspektləri “ətraf mühit” kimi köməkçi vasitə olaraq müəyyən edilir, bəzi hallarda isə insan hüquqları ifadəsindən qaçınmış və insanların “təbiətlə harmoniyada sağlam və məhsuldar yaşamaq hüququ” kimi şərh olunurdu. Onun hüquq kimi tanınması cəhdləri də heç bir əlavə dəyəri olmayan “bir-birini təkrarlayan səylər” kimi tənqid edilir, və ya sadəcə o üçüncü nəsil insan hüquqları kimi tədqiqatçılar tərəfindən hələ yeni təşəkkül tapmaqda olan hüquq sahəsi kimi qiymətləndirilirdi. Noksun qeyd edir ki, Paris Sazişi istisna olmaqla, digər sazişlərin mətnində heç vaxt insan hüquqlarına və ətraf mühitə istinad edilmir, onların yalnız preambulasında insan hüquqları məhfumuna istinad edilir [22, s. 10]. Digər qrup müəlliflər isə bildirirlər ki, mövcud hal siyasi məqsədlər və ya bəzi güclü dövlətlərin insan hüquqları ilə ətraf mühit arasında əlaqəni möhkəmləndirməkdən çəkindikləri ilə bağlıdır. Lakin onlar da bütün bu siyasi müqavimətlər fonunda sağlam və davamlı ətraf mühit hüququnu iki fərqli aspektdən insan hüquqlarına aid edirlər: 1) insan hüquqlarının yaşllaşdırılması; 2) ətraf mühitə dair müstəqil hüququn tanınması [12].

Müasir dövrdə BMT-nin 193-dən Üzv Dövlətindən 156-sı ətraf mühit hüququnu qanuni olaraq tanıyır [11] və bu hüquq dünyanın 110-dan artıq ölkəsi ətraf mühit hüququnu konstitusion norma kimi əsas konstitusionalara daxil etmişlər [16, s. 18].

III. Sağlam ətraf mühit hüququ insanın layiqli həyat hüququnun elementi kimi

Son illərdə sağlam ətraf mühit və insan hüquqları hüququ arasında əhəmiyyətli dərəcədə yaxınlaşma müşahidə olunur. Yuxarıda sadalanan bütün faktorlar bunu bir daha təsdiqləyir. Xüsusilə, sağlam ətraf mühitin universal hüquq kimi tanınması iki məfhum arasında oxşarlıqları da dərinləşdirmişdir. Bəs əgər biz mövcud halı layiqli insan hüququ kontekstindən təhlil etsək necə, eyniyyətin şahidi olarıqmı? Və ya layiqli həyat hüququ kompleks sisteminə daxil olan elementlər sırasına sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnu daxil edə bilərikmi?

Təcrübə göstərir ki, müasir dövrün insanları komfortuna və rifahına daha düşgün şəxsiyyətlərdir. Eyni zamanda son dövrlərdə qlobal problemlərin əhəmiyyətli dərəcə dərinləşməsi insanları layiqli həyat səviyyələrinin bir hissəsi olaraq sağlam ətraf mühit üzərində düşünməyə vadar edir. Bu da müvafiq məhfumun unikal və universal səviyyəsinin təsdiqlənməsi ilə nəticələnmiş, nəticədə bu hüquq həm də insanların layiqli həyat səviyyəsinin təminatının bir hissəsini əhatə etmişdir. Deməli, müstəqil hüquq kompleksi olaraq ayrı-ayrı hüquq elementlərinin cəmi kimi dəyərləndirdiyimiz layiqli həyat hüququ həm də sağlam, davamlı və dayanıqlı ətraf mühit hüququnu da özündə ehtiva edir.

İnsanların ekoloji əlverişliliyə sahib olmadan onların sosial təminatdan, son nəticədə isə layiqli həyat səviyyəsindən danışmaq mümkün deyil [33, s. 31]. Qeyd olunmalıdır ki, müəyyən dövrə qədər sağlam ətraf mühitin universal hüquq kimi tanınması əvəzinə, “insan hüquqları yolunun yaşllaşdırılması” texnologiyasının tətbiqi təklif edilir. Bu model insanların ətraf mühit hüququna malik olmasını onların əsas tələbatlarının ödəndiyi müəyyən keyfiyyətlərə malik mühitdə yaşaya bilmələrində ifadə edirdi. “Müəyyən keyfiyyətlər” dedikdə isə yalnız insanların təmiz və sağlam olmaq kimi öz maraqlarına uyğun olaraq əsas ehtiyaclarını ödəyə bilən keyfiyyətlər yox, həm də bu keyfiyyətlərə malik mühitin zamanla davamlılığına nail olunmasından ibarət idi. Təbii ki, bu fəaliyyət ətraf mühitin universal hüquq kimi tanınması üçün rəqabətli bir yol cızaraq mövcud hüquqların ekoloji ölçülərini vurğulayır və yaşamaq, sağlamlıq, layiqli həyat səviyyəsi kimi insan hüquqlarının realizəsi məqsədilə ətraf mühiti qoruyurdu. Lakin müvafiq fəaliyyətin müəyyən

faydalarına baxmayaraq, sağlam və dayanıqlı ətraf mühitin hərtərəfli və adekvat şəkildə qorunması üçün kifayət etmədiyi sübut edilmişdir [12]. Başqa bir tərəfdən isə, bu növ yol zərərçəkənlərə qarşı ekoloji ədalətin təmin edilməsi istiqamətində ciddi məhdudiyyətlərlə üzləşirdi.

Qeyd edə bilərik ki, bu hüquq həm də digər insan hüquqları ilə qarşılıqlı əlaqədədir və ya onların adekvat səviyyədə həyata keçirilməsi istiqamətində dayaq nöqtəsidir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və Amerikalılararası İnsan Hüquqları Məhkəməsi öz qədarlarında bildirirlər ki, ətraf mühitə dəyən zərər müvafiq olaraq Avropa və Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyaları ilə qorunan yaşamaq hüququ, şəxsi və ailə həyatının toxunulmazlığı hüququ, mülkiyyət hüququ, adekvat qida hüququ, layiqli su hüququ və digər bu qəbildən olan hüquqların pozulması ilə nəticələnə bilər [23]. Deməli, sağlam ətraf mühit hüququ həm də digər bir hüquq yarım sistemi olan layiqli həyat hüququna daxil olan hüquq elementlərini özündə cəmləyir. O zaman deyə bilərikmi ki, sağlam ətraf mühiti özü layiqli həyat hüququ kompleks hüquq sisteminin müstəqil bir elementləri sırasına daxil olaraq həm də özündə yuxarıda sadaladığımız hüquq elementlərini cəmləyir? Çünki eyni hüquqlar həm layiqli həyat hüququnun, həm də sağlam ətraf mühit hüququnun elementlərini təşkil edir.

Sağlam ətraf mühit hüququnun insanların layiqli həyat səviyyəsinə təsiri istiqamətində əsaslı səbəblərimiz var:

- Birincisi, sağlam olmayan təbiətdə təhlükəsiz su yataqlarının, orqanik və yararlı qidanın mövcudluğu sual altındadır;
- İkincisi, sağlam olmayan təbiətdə insanların layiqli işə, effektiv istirahətə çıxışı qeyri-mümkündür;
- Üçüncüsü, sağlam olmayan ətraf mühitdə fiziki və psixi olaraq sağlam insanlar formalaşmayacaqdır;
- Dördüncüsü, sağlam olmayan ətraf mühitdə insanların layiqli mənzilə və adekvat sanitariyaya çıxışı məhdudlaşacaqdır;
- Beşincisi, sağlam olmayan mühitdə insanların təhsil tələbatları ən son yerlərdən birində qərarlaşacaq və ya ümumiyyətlə insanlar təhsil barədə düşünməyəcək və ya təhsildən yayınacaqdır;
- Altıncısı, sağlam olmayan mühit insanların sosial ehtiyaclarını daha dərinləşdirəcək və bu istiqamətdə tənzimləmə həyata keçirən dövlət qurumları və beynəlxalq mexanizmləri iflasa sürükləyəcəkdir.

Bütün bu sadalanan faktorlar sağlam ətraf mühitin insan rifahına birbaşa olaraq mənfi və müsbət təsirlərini özündə ehtiva edir, müasir insanın “sosial zənbil”inə daxil olan sağlam və davamlı ətraf mühit hüququnun məhz layiqli həyat hüququnun tərkib elementi olduğunu bir daha sübut edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarı Volker Türk qeyd edir ki, insanların hər yerdə təmiz, sağlam və davamlı ətraf mühitə əsas hüququ var. Hətta o qeyd edir ki, nəfəs aldıkları havanın, içdikləri suyun və yaşadıkları torpağın çirklənmədən və deqradasiyadan azad olduğuna əmin olmaq belə insanların hüququdur [20]. Deməli, rəsmilər həm də “ətraf mühitin sağlamlığından əmin olmaq” kimi anlayışı da müvafiq hüquqi kateqoriyaya aid edirlər. Mövcud müddəa özündə həm də digər hüquqi aspektləri də cəmləyir.

Öncəki araşdırmalarımızda İnternet əlyətərliliyinin insan hüquqları kimi tanınması və onun layiqli həyat hüququnun müstəqil elementi olduğu istiqamətində müddəalar irəli sürmüşdük. Nəzərə alsaq ki, İnternet əlyətərliliyi özündə bir sıra aspektlər kimi, həm də insanların informasiya əldə

etmək azadlığını ehtiva edir, o zaman bizdə bunu deməyə əsas yaranar ki, layiqli həyat kompleks hüquq sisteminə daxil olan elementlər qismində yalnız sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ deyil, eyni zamanda ətraf mühitin real vəziyyəti barədə məlumat almaq azadlığı da daxil edilməlidir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39-cu maddəsinin 2-ci bəndində hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq hüququnun olduğu qeyd edilir [1]. Ətraf mühitlə bağlı məsələlərdə İnformasiya əldə etmək, qərarların qəbul edilməsində iştirak və ədalət mühakiməsinə çıxış haqqında 5 iyun 1998-ci il Orxus Konvensiyasında da müvafiq müddəanın olduğu şahidi oluruq [14]. 1998-ci ildən 2018-ci ilə qədər Avropa Birliyinin Ətraf Mühit üzrə Məlumata Giriş Qaydalarında da oxşar müddəalar yer alır [10]. Mövcud halın informasiya əldə etmək hüququ ilə əlaqələndirilməsinə bir sıra müəlliflərin tədqiqatlarında da rast gəlirik [6, s. 33-34]. Həmçinin bu müddəalar Albaniya, Argentina, Azərbaycan kimi dövlətlərin Konstitusiyalarına da daxil edilmişdir. Digər qrup müəlliflər isə ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququnun məzmununa əhalinin dövlət orqanlarının əlində olan ətraf mühitlə bağlı informasiya əldə etmək hüququ, ekoloji qərarların qəbulunda iştirak etmək hüququ, ətraf mühitlə bağlı məsələlərdə məhkəməyə müraciət etmək hüququnuda aid edir və ekoloji informasiya əldə etmək hüququna müstəqil hüquq kimi deyil, sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun bir hissəsi kimi müraciət edirlər [9, s. 307]. Deməli, ətraf mühitin vəziyyəti barədə məlumata çatımlılıq informasiya əldə etmək hüququnun tərkib elementini, o isə öz növbəsində müvafiq olaraq layiqli həyat hüququnun mərkəz elementini təşkil edir. Müvafiq halların tətbiqi isə son nəticədə İnternet əlyetərliliyini labüd edir.

Azərbaycan Respublikasında qəbul olunmuş 2030-cu ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafına dair beş milli prioriteti istiqamətlərindən biri də məhz “Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi” yanaşmasıdır. Bu məqsədlə ətraf mühitin yaxşılaşdırılması, yaşıllıqların bərpası və genişləndirilməsi, su ehtiyatlarının və dayanıqlı enerji mənbələrinin səmərəli istifadəsi, yaşıl enerjiyə keçid və s. istiqamətində effektiv fəaliyyət həyata keçirilir [4, s. 7]. Lakin həyata keçirilən bütün fəaliyyətlər ekoloji dayanıqlılığın təminatının qarantı deyil. Burada vacib məqamlardan biri həm də Orxus Konvensiyasına əlavədə göstərilən hallarla bağlı qərarların qəbulu prosesində ictimaiyyətin fəal iştirakıdır ki, bu məqsədlə də ekoloji sahədə informasiya mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və ekoloji problemlərin həllində ictimaiyyətin iştirakı vacibdir [6, s. 34]. Məhz buna görə də, Ətraf Mühitə Təsirin Qiymətləndirilməsi texnikası nəzərdən keçirilməlidir. Çünki insan çirklənmiş ətraf mühitin insan rifahına təsiri, habelə sosial-iqtisadi nəticələri təkzib olunmazdır. Müvafiq texnika hazırda ekoloji problemlərin sosial-iqtisadi inkişafa və qərar qəbul etmə proseslərinə inteqrasiyası üçün qəbul edilmiş beynəlxalq və milli fəaliyyətləri özündə birləşdirir [9, s. 308]. Müəlliflər iddia edirlər ki, sağlam ətraf mühit hüquqlarının pozulması və iqlim dəyişikliyi məsələləri ilə bağlı tənzimləmələr yalnız iqtisadi, maarifləndirmə və qabaqlayıcı tədbirlərlə həll edilə bilməz. Bunun üçün müvafiq məsuliyyət tədbirləri də müəyyənləşdirilməli, zərərçəkən şəxslər və xalqların hüquqlarını tələb etməsinə səbəb olmalıdır [4, s. 9]. Digər qrup müəlliflər isə ekologiya sahəsində mübahisələrə baxılması və qərarlarının icrasının təminatı məqsədilə yeni ixtisaslaşmış beynəlxalq məhkəmə orqanı - Beynəlxalq Ətraf Mühit Məhkəməsinin yaradılmasını təklif edirlər [32, s. 5]. Knoks isə iddia edir ki, insan hüquqları tribunallarına təqdim edilən ətraf mühitlə bağlı iddiaların, demək olar ki, hamısı beynəlxalq ətraf mühit hüququ ilə tənzimlənməyən daxili zərərlə bağlı məsələlərdir [22, s. 10].

IV. Sağlam ətraf mühit hüququnun universal standartları

Təmiz, sağlam, davamlı və dayanıqlı ətraf mühit hüququnun realizəsi sahəsində əsas məqsədlərdən biri müvafiq hüququn standartlarının müəyyən olunmasından ibarətdir. Belə ki, bu hüququn təminatının başlıca şərtləri aşağıdakılardır:

- Davamlılıq – Gələcək nəsillərin mənafeyinə zərər vurmadan indiki nəsillərin tələbatının tam ödənilməsi, bununla belə, təbii resurslar da daxil olmaqla, bütün ətraf mühitin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsini bildirir;
- Uyğunluq – Mövcud aləmin insan fiziologiyasına və psixologiyasına mütənasibliyində ifadə olunur;
- İştirakçılıq – Sağlam mühitin qorunmasında, bu istiqamətdə qərarların qəbulunda insan və vətəndaşların iştirakının labüdlüyünü vurğulayır;
- Əyətərlilik – İnsanların ətraf mühitin real vəziyyəti, mövcud və gələcəkdə yarana biləcək mənfi hallar barədə dolğun və ətraflı məlumatlara çatımlılığında ifadə olunur;
- Məsuliyyətlik – Hər kəsin ətraf mühitin rəasional idarə olunması və qorunmasına görə məsuliyyət daşdığına vurğulayır;
- Qənaətlilik – Sağlam ətraf mühitin bu punkta daxil olan standartlar özü də bir sıra aspektdən nəzərdən keçirilir: 1) Bioloji resursların təbiət çərçivəsində imkanları nəzərə alınmaqla istifadəsi; 2) torpağın yaxşılaşdırılması və məhsuldarlığının saxlanması; 3) su və bir neçə dəfə istifadə edilən digər təbii resursların sirkulyasiyası təmin edilməsi; 4) bərpa edilməyən resursların rəasional imkanları hesablanaraq istifadə edilməsi və gələcəkdə onların tam itməsinin qarşısının alınması [8, s. 51];
- Əlaqəlilik – sağlam ətraf mühit hüququ ilə digər insan hüquqlarının qarşılıqlı əlaqəsini və asılılığını bildirir;
- Əhatəlilik – sağlam ətraf mühit hüququnun adekvat qida, təhlükəsiz hava, layiqli su və s. hüquqi faktorların cəmi şəklində cərəyan etdiyini bildirir;
- Mümkünlük – Sağlam ətraf mühitə çıxış imkanlarının mövcudluğunu ehtiva edir;
- Çəkinmə – İnsanların ətraf mühitin çirklənməsindən və digər zərərli maddələrin ətraf mühitə arzuolunmaz təsirindən yayınmasını, habelə müvafiq fəaliyyətlərin ətraf mühitə vuracağı zərərin əvvəlcədən hesablanmalı olduğunu bildirir;
- Bərabərlik – bütün faktorlar nəzərə alınmaqla insanların ayrıseçkilik qoyulmadan sağlam ətraf mühit hüququna malik olmasını bildirir;
- Təhlükəsizlik – ətraf mühit hüququnun insan həyatı və sağlamlığı üçün heç bir təhdid yaratmamasında ifadə olunur;
- Səmərəlilik – Hüququn həyata küçürülməsi son nəticədə gələcək nəsillərin mənafeyi naminə təbiətə ziyan vurulmadan, mövcud resursları tükətmədən, insan sağlamlığına yararlı şəraitdə həyata keçirilməsini və onun rifah halını yüksəltməsinə bildirir.

V. İqlim dəyişkənliyi fonunda insanın layiqli həyat hüququnun həyata keçirilməsi

Ətraf mühitdə baş verən proseslərin mənfi təsirləri insanların sosial-iqtisadi gündəlik yaşamlarından yan keçmir. Təhlükəsiz iqlim də həmçinin sağlam ətraf mühit hüququnun mühüm elementidir və insan həyatı və rifahı üçün mütləq vacibdir [21, s. 19]. Belə ki, iqlim dəyişkənliyi təbiət və biomüxtəlifliyin itirilməsi, çirklənmə və tullantı kimi planet böhranları nəticəsində

meydana gəlir. Onun mühüm sosial-iqtisadi təsirlərinin aradan qaldırılması insanın sağlam ətraf mühit hüquqlarının təminatına yönəldilməlidir. Müvafiq halların insan hüquqlarına vurduğu zərbinin əhatə dairəsi təsəvvür edildiyindən belə böyükdür. Risk qrupunda olan hüquqlar sırasına həyat, sağlamlıq, qida, su və kanalizasiya, sağlam ətraf mühit, adekvat həyat səviyyəsi, mənzil, mülkiyyət, öz müqəddəratını təyinetmə, inkişaf və mədəniyyət hüquqlarını aid edə bilərik. Müvafiq hal qeyri-mütənasib şəkildə yoxsulluq şəraitində yaşayan, problemə töhfəsi minimal olan və özlərini qorumaq və ya dəyişikliklərə uyğunlaşmaq üçün resursları olmayan insanlara, xüsusilə, mənfi təsir göstərir [21, s. 10].

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi tərəfindən 2018-ci ildə dərc edilmiş Bəyanatda bütün dövlətlər üçün iqlim dəyişikliyi ilə bağlı tədbirlərin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində onlara rəhbərlik edəcək insan hüquqları üzrə öhdəliklər formalaşdırılır [13]. Bu istiqamətdə tənzimləmə bir sıra istiqamətlərdə həyata keçirilməlidir. Başlıca məqsədlərdən biri su keçidinə əsaslanan iqlim dəyişikliyinə uyğunlaşma strategiyalarının formalaşdırılması olmalıdır. Müvafiq sahədə xüsusi məruzəçi 2022-ci il üçün iqlim dəyişikliyi və insan hüquqlarının su və kanalizasiyaya dair hesabatında və 2023-cü il tematik hesabatında ekoloji dayanıqlılığın gücləndirilməsi istiqamətində su strategiyasının düzgün tənzimlənməsinin vacibliyi vurğulayır [28, para 57]. Xüsusilə, İqlim dəyişikliyi fonunda sosial dayanıqlılığın gücləndirilməsi, içməli su, kanalizasiya və qida ilə bağlı insan hüquqlarına riayət olunmasını prioritetləşdirilməli, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının su konvensiyalarının prinsiplərinə uyğun olaraq hidroloji planlaşdırmanın təşviqi təmin olunmalıdır [29].

Bir sıra xarici ölkələrin milli qanunvericiliyində gender bərabərliyinə toxunan iqlim dəyişkənliyi barədə müddəalar yer alır. Meksika, Mərakeş, Qvatemala, Filippin kimi dövlətlər buna misal ola bilər. 2009-cu il tarixli Filippində İqlim Dəyişikliyi Aktında genderə həssas, uşaqlara və yoxsullara tərəfdar olan perspektivlər daxil edilmiş, Meksikada qüvvədə olan İqlim Dəyişikliyi haqqında Ümumi Qanununda isə gender bərabərliyi və qadınların səlahiyyətlərinin artırılması normalar müəyyən edir.

VI. NƏTİCƏ

Təbiət nemətlərinin bərabər bölünməsi, hüququn ədalət meyarı çərçivəsində təminatı, ətraf mühitin mühafizəsi və s. bu qəbildən olan fəaliyyətlər, əslində, insan rifahının və layiqli həyat səviyyəsinin realizəsinə yönəlir. Haqlı olaraq qeyd edə bilərik ki, insanın həyat və sağlamlığın qarantı ətraf mühitin qorunmasının əsas məqsədi sayılsa, o zaman ətraf mühit yalnız insan rifahının tənzimlənməsi üçün ehtiyac duyulan səviyyədə qorunacaqdır. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, biz ətraf mühiti davamlı və dayanıqlı meyarlar çərçivəsində mühafizə etməliyik, indiki nəsillərin tələbatlarını tam ödəməli, lakin bununla belə gələcək nəsillərin mənafeyinə ziyan vurmamalıyıq. Bundan başqa, BMT-nin İnsan Hüquqları Şurası tərəfindən 2020-ci ildə ətraf mühit hüququna dair dərc edilən Hesabat müvafiq hüquqla layiqli həyat hüququ arasındakı əlaqəni kölgə altında qoyur. Məsələn, sənəddə “davamlılıq” yalnız qida məfhumu üçün işlədilir, torpaq və su kimi digər elementlərin davamlılığı isə gözərdi edilir və ətraf mühit hüququnun universal meyarlarının insan hüquqlarına təsiri araşdırılmır. Bundan başqa, bizim layiqli həyatın əsas elementi kimi şərh etdiyimiz layiqli su, layiqli qida, adekvat sanitariya olaraq müstəqil hüquqlar ətraf mühitin bir hissəsi kimi təhrif edilir, bu anlayışlar arasında əlaqə araşdırmır. Halbuki, biz insan rifahı üçün bütün bu sadalanan hüquqlara kompleks formada sistematik yanaşılmanın tərəfdarıyıq. Yalnız bu halda insanın layiqli həyat hüququ həyata keçirilmiş olacaqdır.

Yuxarıda apardığımız təhlilləri bu formada ümumiləşdirə bilərik:

- Sağlam və davamlı ətraf mühit hüququ yalnız indiki nəsillərin deyil, həm də gələcək nəsillərin bu gün mövcud olan hüquqlarıdır, davamlılıq və dayanıqlılıq aspektindən tənzimlənməlidir;

- Ətraf mühitin vəziyyəti barədə məlumatla çatımlılıq informasiya əldə etmək hüququnun tərkib elementini, o isə öz növbəsində müvafiq olaraq layiqli həyat hüququnun mərkəz elementini təşkil edir. Müvafiq halların tətbiqi isə son nəticədə İnternet əlyətərliliyini labüd edir. Deməli, internet əlyətərliliyinin universal hüquq kimi tanınması bu günün vacib tələblərindəndir və biz onu tədqiqatlarımızda həm də layiqli həyat hüququnun tərkib elementi kimi dəyərləndiririk;

- Sağlam ətraf mühit hüququ özündə həm də müvafiq sahədə maarifləndirməni təcəssüm etdirdiyi üçün mədəni hüquq olan adekvat təhsil hüququnun, təhsil hüququ isə öz növbəsində layiqli həyat hüququnun tərkib elementini təşkil edir;

- Yuxarıda sadaladığımız bütün hallar bizə haqlı olaraq bunu deməyə əsas verir ki, sağlam ətraf mühit hüququ özündə layiqli su, adekvat qida, təhlükəsiz hava, informasiya əldə etmək, təhsil və s. təməl hüquqları birləşdirərək kompleks sistem əmələ gətirir, lakin bu sistemin özü də layiqli həyat hüququnun yarım sistemini təşkil edir.

- Sağlam ətraf mühit hüququ insan ləyaqətinin başlıca şərti, layiqli həyat kompleks hüquq sisteminin mühüm elementlərindən biridir.

Araşdırmanın nəticələrinə dair Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə təklifimiz var:

- Biz “Ekoloji Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”nun qəbul olunması təklif edirik. Müvafiq akt şagird və tələbələrin bu sahədə biliyinin möhkəmləndirilməsinə kömək edəcək, gender həssaslığı, iştirak, şəffaflyq, hesabatlılyq, ədalət və davamlılıq prinsiplərinə uyğun olaraq sağlam ətraf mühit hüququ ilə ölkənin təhsil siyasəti arasında əlaqəni dərinləşdirəcəkdir.

Bibliografiya

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. – Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2021
2. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. – Bakı: Günəş-B nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, I cild, ümumi hissə, 752 s.; II cild, xüsusi hissə, 704 s.
3. Əliyev E, Mirzəyeva L. Müasir dövrdə ətraf mühitin mühafizəsinin aktual problemləri: hüquqi aspektlər // Azərbaycan Prokuroru Jurnalı, 2024, s. 58-66.
4. Əliyev K. İqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti // Azərbaycan Prokuroru Jurnalı, 2024, s. 6-12.
5. Hüseynov Ə.İ., Qənbərov D.M., Əliyev M.O. Ekologiya hüququ: Dərslik. - Bakı: 2019, 464 s.
6. Hüseynov T.İ. İqlim dəyişikliyinə dair məlumatların ictimaiyyətə çatımlılığının təmin edilməsinin hüquqi əsasları // Azərbaycan Prokuroru Jurnalı. – Bakı. – 2024. - № 1, s. 29-36.
7. İnsan hüquqları və Ətraf mühit. [İnternet resurs]. URL: <https://www.coe.int/az/web/compass/environment>.
8. Qənbərov D.M. Beynəlxalq ekoloji standartlar insane hüquqları kontekstində. - Bakı: Səbah, 2015. - 334 s.

9. Rzayeva G.A. Ətraf mühitə dair informasiya almaq hüququ və onun hüquqi tənzimlənməsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri / Hüquq elminin və təhsilinin müasir inkişaf tendensiyaları mövzusunda beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı: 21-22 dekabr 2023. s. 306-313.

10. Access to Information on the Environment (AIE). URL: <https://www.gov.ie/en/organisation-information/1e52cb-access-to-information-on-the-environment-aie/#aie-legislation>

11. At a Glance: A Universal Right to a Healthy Environment, December/ European Parliament, 2021. URL: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/698846/EPRS_ATA\(2021\)698846_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/698846/EPRS_ATA(2021)698846_EN.pdf)

12. Azadeh Chalabi. A New Theoretical Model of the Right to Environment and its Practical Advantages. //Human Rights Law Review, Volume 23, Issue 4, December 2023. URL: <https://academic.oup.com/hrlr/article/23/4/ngad023/7280083>

13. Committee releases statement on climate change and the Covenant. 08 October 2018. URL: <https://www.ohchr.org/en/statements/2018/10/committee-releases-statement-climate-change-and-covenant?LangID=E&NewsID=23691>

14. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. Aarhus, Denmark, 25 June 1998. URL: <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>

15. Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989. By General Assembly Resolution 44/25. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>

16. David R. Boyd. The Human Right to a Healthy Environment. Cambridge University Press.08 June 2018. pp. 17- 41. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/the-human-right-to-a-healthy-environment/4C9CA4D9C85E738DA524EFAC5D37D3A5>

17. David R. Boyd. Special rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment. The Right to a Healthy Environment. A user's guide. 2024. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/environment/srenvironment/activities/2024-04-22-stm-earth-day-sr-env.pdf>

18. Environmental and youth groups win climate court case against the Norwegian State. URL:<https://www.greenpeace.org/international/press-release/64831/environmental-youth-groups-win-climate-court-case-against-norwegian-state/>

19. Environmental Constitutionalism: linking Sustainable Development, Environment and Human Rights/ Judicial Colloquium SDG16: Role Of Judiciary in Promoting the Rule of Law in Environmental Matters. Geneva? February 27, 2019. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/JEN/2019_JEN/Statements_and_presentations/JC_II.A.ii_1_SDG_May.pdf

20. Excerpt from Video Statement by Volker Türk, UN High Commissioner for Human Rights, at "Human Rights 75 Regional Dialogue for Europe and Central Asia". 20 October 2023.

21. Human rights and a safe climate/A/74/161-Executive summary/Special Rapporteur on human rights and the environment, David Boyd/Gouvernement Princier/ UN HR special Procedures, 2019.

22. John H. Knox.Constructing the Human Right to a Healthy Environment. // Annual Review of Law and Social Science (Draft). 2020.

23. Lhaka Honhat Association v. Argentina Series C No. 420, judgment of 6. February 2020

24. Marcos Orellana (Special Rapporteur on the implications for human rights of the environmentally sound management and disposal of hazardous substances and wastes), Right to science in the context of toxic substances, U.N. Doc. A/HRC/48/61. July 26, 2021.
25. Supreme Court of Colombia, decision T-622/16, 10 November 2016. URL: <https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2016/t-622-16.htm>
26. Supreme Court of Justice of Mexico, decision No. CCLXXXVIII/2018, in Amparo Review 307/2016.
27. The human right to a clean, healthy, and sustainable environment, GA Res, 28 July 2022. A/76/L.75.
28. The human rights to safe drinking water and sanitation: note / by the Secretary-General. 2024 A/HRC/54/32.
29. The human rights to safe drinking water and sanitation: note / by the Secretary-General. 2024. URL: UN. Human Rights Council. Special Rapporteur on the Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation
30. Walter Brenes Soto v. Costa Rican Institute of Fisheries and Aquaculture et al, Resolución No 00912 - 2023, Case 17-008322-1027-CA, First Chamber of the Supreme Court of Justice, 21 June 2023.
31. Гусейнов Т.И. Международные национально-правовые аспекты экологической безопасности. - Баку: Издательство «Баку Университети», 2017. - 348 с.
32. Гусейнов Т.И. Современные тенденции развития институционального механизма разрешения межгосударственных споров в сфере обеспечения экологической безопасности. // Российское право онлайн. - 2017. - №4. - С. 5-16.
33. Mínimo existencial ecológico: A garantia constitucional a um patamar mínimo de qualidade ambiental para uma vida humana digna e saudável.// *Juridicas*. Vol. 10, №1, 2013. págs. 31-46. (Em português)

Rahimova M.S.♦

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2025.78.76-89
UDC: 341.01

**A look at the right to a dignified life from the context
of a healthy and sustainable environment**

Abstract: Human well-being is framed by the criteria of cleanliness in the material world, while environmental pollution is considered one of the main factors increasing inequality among people. Strengthening social sustainability against the backdrop of climate change – compliance with human rights related to air, water, food, and sanitation – is a priority. That is why environmental and human rights should be analyzed in a mutual manner based on the principles of equality, justice, and responsibility, and environmental pollution should be addressed in the interests of present and future generations from the perspective of sustainable development. All arguments put forward

♦ **Rahimova Melekhanim Seyfulla** - lecturer of the UNESCO Department of Human Rights and Information Law, Faculty of Law, Baku State University (Azerbaijan). E-mail: melek.rahimovafff@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-3879-361X>

throughout the article are supported by sound reasoning regarding the impact of the right to a healthy and sustainable environment on a decent standard of living for people. In particular, it is argued that environmental law itself forms a complex system by combining basic rights to decent water, adequate food, safe air, access to information, education, etc., but this system itself is a subsystem of the right to a decent life. In the conclusion section, the author rightly proposes the adoption of the “Law of the Republic of Azerbaijan on Environmental Education” in order to strengthen the knowledge of pupils and students in this field and to deepen the connection between the right to a healthy environment and the country’s education policy in accordance with the principles of gender sensitivity, participation, transparency, accountability, justice, and sustainability.

Key words: right to a decent life, right to a healthy environment, ecology, right to information, greening of human rights, climate change, intergenerational justice, force majeure.

References

1. Constitution of the Republic of Azerbaijan. Baku: HuquqYayin Evi Publ., 2021 (in Azerbaijani).
2. International (public) law course. Textbook / ed. by E.A. Aliyev. Baku: Gunesh-B Publ., 2018, Vol. I, general part, 752 p.; Vol. II, special part, 704 p. (in Azerbaijani).
3. Aliyev E, Mirzayeva L. Current problems of environmental protection in the modern era: legal aspects // Azerbaijan Prosecutor's Journal, 2024, pp. 58-66. (in Azerbaijani).
4. Aliyev K. Activities of law enforcement agencies in the fight against climate change // Azerbaijan Prosecutor's Journal, 2024, pp. 6-12. (in Azerbaijani).
5. Huseynov A.I., Ganbarov D.M., Aliyev M.O. Ecological law: Textbook. Baku: 2019, 464 p. (in Azerbaijani).
6. Huseynov T.I. Legal basis for ensuring public access to information on climate change // Azerbaijan Prosecutor's Journal. Baku, 2024. - No. 1, pp. 29-36. (in Azerbaijani).
7. Human rights and the environment. Available at: <https://www.coe.int/az/web/compass/environment> (in Azerbaijani).
8. Ganbarov D.M. International environmental standards in the context of human rights. - Baku: Sabah, 2015. - 334 p. (in Azerbaijani).
9. Rzayeva G.A. The right to receive environmental information and the specific features of its legal regulation / Materials of the international scientific conference on modern development trends in legal science and education. Baku: December 21-22, 2023. pp. 306-313. (in Azerbaijani).
10. Access to Information on the Environment (AIE). Available at: <https://www.gov.ie/en/organisation-information/1e52cb-access-to-information-on-the-environment-aie/#aie-legislation>
11. At a Glance: A Universal Right to a Healthy Environment, December/ European Parliament, 2021. Available at: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/698846/EPRS_ATA\(2021\)698846_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/698846/EPRS_ATA(2021)698846_EN.pdf)
12. Azadeh Chalabi. A New Theoretical Model of the Right to Environment and its Practical Advantages. //Human Rights Law Review, Volume 23, Issue 4, December 2023. Available at: <https://academic.oup.com/hrlr/article/23/4/ngad023/7280083>
13. Committee releases statement on climate change and the Covenant. 08 October 2018. Available at: <https://www.ohchr.org/en/statements/2018/10/committee-releases-statement-climate-change-and-covenant?LangID=E&NewsID=23691>

14. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. Aarhus, Denmark, 25 June 1998. Available at: <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>
15. Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989. By General Assembly Resolution 44/25. Available at: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
16. David R. Boyd. The Human Right to a Healthy Environment. Cambridge University Press. 08 June 2018. pp. 17- 41. Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/the-human-right-to-a-healthy-environment/4C9CA4D9C85E738DA524EFAC5D37D3A5>
17. David R. Boyd. Special rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment. The Right to a Healthy Environment. A user's guide. 2024. Available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/environment/srenvironment/activities/2024-04-22-stm-earth-day-sr-env.pdf>
18. Environmental and youth groups win climate court case against the Norwegian State. Available at: <https://www.greenpeace.org/international/press-release/64831/environmental-youth-groups-win-climate-court-case-against-norwegian-state/>
19. Environmental Constitutionalism: linking Sustainable Development, Environment and Human Rights/ Judicial Colloquium SDG16: Role Of Judiciary in Promoting the Rule of Law in Environmental Matters. Geneva? February 27, 2019. Available at: https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/a.to.j/JEN/2019_JEN/Statements_and_presentations/JC_II.A.ii_1_SDG_May.pdf
20. Excerpt from Video Statement by Volker Türk, UN High Commissioner for Human Rights, at "Human Rights 75 Regional Dialogue for Europe and Central Asia". 20 October 2023.
21. Human rights and a safe climate/A/74/161-Executive summary/Special Rapporteur on human rights and the environment, David Boyd/Gouvernement Princier/ UN HR special Procedures, 2019.
22. John H. Knox. Constructing the Human Right to a Healthy Environment. // Annual Review of Law and Social Science (Draft). 2020.
23. Lhaka Honhat Association v. Argentina Series C No. 420, judgment of 6. February 2020
24. Marcos Orellana (Special Rapporteur on the implications for human rights of the environmentally sound management and disposal of hazardous substances and wastes), Right to science in the context of toxic substances, U.N. Doc. A/HRC/48/61. July 26, 2021.
25. Supreme Court of Colombia, decision T-622/16, 10 November 2016. URL: <https://www.corteconstitucional.gov.co/relatoria/2016/t-622-16.htm>
26. Supreme Court of Justice of Mexico, decision No. CCLXXXVIII/2018, in Amparo Review 307/2016.
27. The human right to a clean, healthy, and sustainable environment, GA Res, 28 July 2022. A/76/L.75.
28. The human rights to safe drinking water and sanitation: note / by the Secretary-General. 2024 A/HRC/54/32.
29. The human rights to safe drinking water and sanitation: note / by the Secretary-General. 2024. URL: UN. Human Rights Council. Special Rapporteur on the Human Right to Safe Drinking Water and Sanitation

30. Walter Brenes Soto v. Costa Rican Institute of Fisheries and Aquaculture et al, Resolución No 00912 - 2023, Case 17-008322-1027-CA, First Chamber of the Supreme Court of Justice, 21 June 2023.

31. Huseynov T.I. International national-legal aspects of environmental safety. Baku: Baku University Publ., 2017, 348 p. (in Russian).

32. Huseynov T.I. Modern trends in the development of an institutional mechanism for resolving interstate disputes in the field of environmental safety. // Russian law online. - 2017.- No. 4. - P. 5-16. (in Russian).

33. Mínimo existencial ecológico: A garantia constitucional a um patamar mínimo de qualidade ambiental para uma vida humana digna e saudável.// Juridicas. Vol. 10, №1, 2013. págs. 31-46. (Em português)

Рагимова М.С.*

DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2025.78.76-89
УДК: 341.01

Взгляд на право на достойную жизнь в контексте здоровой и устойчивой окружающей среды

Аннотация: Благополучие человека определяется критериями чистоты материального мира, а загрязнение окружающей среды считается одним из основных факторов, усиливающих неравенство между людьми. Укрепление социальной устойчивости перед лицом изменения климата – уважение прав человека на воздух, воду, пищу и санитарии – является приоритетом. Вот почему окружающую среду и права человека следует анализировать совместно, на основе принципов равенства, справедливости и ответственности, а проблему загрязнения окружающей среды следует решать с точки зрения устойчивого развития на благо нынешнего и будущих поколений. Все аргументы, выдвинутые в статье, подкреплены вескими доводами относительно влияния права на здоровую и устойчивую окружающую среду на достойный уровень жизни людей. В частности, экологические права включают право на достойную воду, достаточное питание, безопасный воздух, доступ к информации, образованию и т. д. Утверждается, что она образует сложную систему, объединяющую основные права, но сама эта система является подсистемой права на достойную жизнь. В заключительном разделе автор справедливо предлагает принять «Закон Азербайджанской Республики об Экологическом Образовании» с целью укрепления знаний школьников и студентов в этой области и углубления связи между правом на здоровую окружающую среду и образовательной политикой страны в соответствии с принципами гендерной чувствительности, участия, прозрачности, подотчетности, справедливости и устойчивости.

Ключевые слова: право на достойную жизнь; право на здоровую окружающую среду; экология; право на информацию; экологизация прав человека; изменение климата; межпоколенческая справедливость; форс-мажор.

---

* **Рагимова Мелекханым Сейфулла кызы** - преподаватель кафедры ЮНЕСКО «Права человека и информационного права» юридического факультета Бакинского государственного университета (Азербайджан). E-mail: melek.rahimovafff@gmail.com <https://orcid.org/0009-0009-3879-361X>